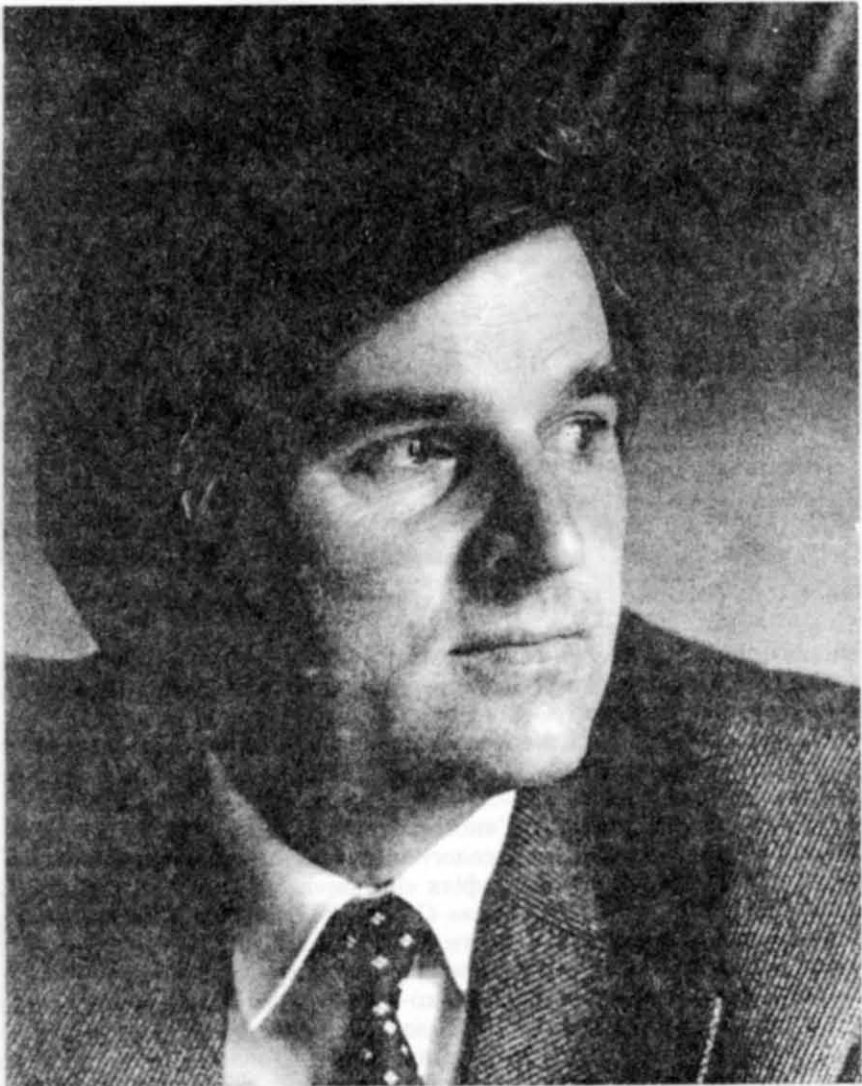

До 60-річчя Петра Петровича Толочка

21 лютого 1998 р. відомому українському історичному і археологу, доктору історичних наук, професору, академіку НАН України Петру Петровичу Толочку виповнюється 60 років. Визнаний вчений, невтомний дослідник слов'яно-руських старожитностей, він зробив вагомий внесок у вирішення вузлових питань з проблем історії, археології, культури Київської Русі та України. Його перу належить понад 270 наукових праць, у тому числі 12 монографічних досліджень, важливі розділи у фундаментальних академічних виданнях.

Народився Петро Петрович у с. Пристроми Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. 1960 р. закінчив історичний факультет Київського університету ім. Т. Г. Шевченка. З 1961 р. працює в Інституті археології НАН України (1966—1970 рр. — вчений секретар, з 1974 р. — завідувач відділом археології Києва, 1982 р. — давньоруської і середньовічної археології, з «АРХЕОЛОГІЯ», № 1, 1998 р.

1987 — директор Інституту). 1966 р. захистив кандидатську, 1981 р. — докторську дисертації. З 1993 р. П. П. Толочко — віце-президент НАН України.

З 1963 р. науково-творче життя П. П. Толочка нерозривно пов'язане з дослідженням київських старожитностей. 1970 р. він створює Київську постійно діючу археологічну експедицію, яка здійснила широкомасштабні розкопки стародавнього міста, що значно розширило джерелознавчу базу з давньої історії Києва та Київської Русі. Завдяки новим археологічним відкриттям П. П. Толочко зробив ряд важливих висновків з соціально-історичного розвитку міста. Успішно проведені дослідження пам'яток Києва висвітлені в численних статтях і публікаціях. Відкриття житлових і господарських комплексів V—VI ст. в поєднанні з аналізом матеріалів, виявлених раніше, а також писемних джерел дали змогу П. П. Толочку зробити важливий історич-

Рис. 1. О. К. Гончарова і П. П. Толочко у лабораторії Інституту археології (1969 р.).

ний висновок про безперервність розвитку Києва з кінця V — початку VI ст. Широкомасштабні розкопки ремісничо-торгового посаду Києва Подолу вперше в археологічній практиці Києва відкрили зрубні будівлі (розкрито близько 100 жител і майстерень ремісників), з'ясовано характер масової забудови міста в X—XIII ст. Відкриття київських зрубів остаточно розвіяло міф про напівземлянкову забудову Києва IX—XIII ст. Ряд статей і публікацій П. П. Толочка присвячено пам'яткам кам'яної архітектури, даті побудови Софійського собору в Києві. Результати археологічних робіт, проведених у Києві, узагальнені П. П. Толочком у монографіях «Історична топографія стародавнього Києва» (1970, 1972), «Древний Киев» (1976, 1983), «Киев и Киевская земля в период феодальной раздробленности XII—XIII веков» (1980), «Парк-музей «Древний Киев»» (1989). На основі широкого кола археологічних та писемних джерел ним відтворено картину історико-культурного розвитку міста від виникнення до 40-х рр. XIII ст. П. П. Толочко є редактором і одним з авторів фундаментальної монографії «Новое в археологии Киева» (1981), в якій написав великі розділи про нові археологічні дослідження Києва, походження і ранні етапи історії стародавнього міста, ремісниче виробництво, торгівлю давньої столиці Русі.

Значним досягненням стала розробка нової методики дослідження історичної демографії. Аналіз археологічних і писемних джерел дав змогу П. П. Толочку вперше зробити обґрунтовані розрахунки чисельності населення стародавнього Києва. У XII—XIII ст. вона становила 50 тис. чоловік.

Під редакцією П. П. Толочка надруковано велику кількість наукових збірників і монографій, присвячених важливим питанням вітчизняної історії та археології. Серед них — сім київських збірників (1972—1993), де головну увагу приділено публікації та інтерпретації матеріалів, здобутих під час розкопок у межах Верхнього міста, Подолу та околиць районів Києва. Відкриті пам'ятки матеріальної культури є унікальними, вони збагатили і значно розширили джерелознавчу базу з давньої історії України. За цикл робіт з історії середньовічного Києва (1972—1982) П. П. Толочку присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки 1983 р.

Крім Києва, П. П. Толочко провадив розкопки і в інших давньоруських містах. 1979 р. він досліджував Вишгород, де у північно-східній частині городища було виявлено житлові (наземні) і господарські споруди. 1982—1984 рр. керував Дніпровською давньоруською експедицією, що досліджувала городище Іван та городище поблизу с. Ходорів, де виявлено житлово-господарські комплекси XII—XIII ст. і ґрунтовий могильник X—XII ст. П. П. Толочком досліджено також групу давньоруських поселень на р. Терів (1962—1963), обстежено городища на Київщині та Черкащині (1973).

Археологічні матеріали з розкопок Києва та інших давньоруських міст стали важливим матеріалом (поряд з писемними даними) для відтворення П. П. Толочком у монографіях «Київ и Киевская земля...», «Древняя Русь» (1987), «Древнерусский феодальный город» (1989) і «Київська Русь» (1996) живої картини суспільно-політичного життя Київської Русі, дали можливість показати походження найдавніших східнослов'янських міст, їх становлення та розвиток. Усі вони відзначаються комплексністю дослідження і виконані на високому науковому рівні.

Важливе місце у творчому доробку П. П. Толочка займає монографія «Древняя Русь», де досліджуються питання зародження і формування давньоруської державності, складання народності, впровадження на Русі християнства і ролі церкви в житті країни, міжнародні зв'язки, зокрема з кочовим світом південноруських степів. Книга «Древняя Русь» — це результат багаторічної роботи П. П. Толочка над проблемою суспільно-політичних відносин на Русі в IX—XIII ст. Тематично вона продовжує його попередні монографії — «Київ и Киевская земля...», «Древний Київ», де політична історія слугувала необхідним ґлом для розвитку соціально-економічних та історико-культурних проблем. За монографію «Древняя Русь» П. П. Толочко у 1992 р. отримав премію НАН України ім. М. С. Грушевського.

Слід віддати належне постійним творчим пошукам у розв'язанні спірних і давно дискутованих проблем. Одна з них — розвиток давньоруської державності в період феодальної роздробленості XII—XIII ст. П. П. Толочко переконливо показав, що цей період не може кваліфікуватися як розпад єдиної державної структури Русі. Поряд з тенденціями до дроблення мали місце і сили, які сприяли єдності країни. Визнаним центром країни й далі залишався Київ, а Київська земля розглядалась як загальнонародова спадщина.

У центрі уваги П. П. Толочка постійно перебуває проблема походження й розвитку східнослов'янських міст. Їй присвячено чимало статей і монографія «Древнерусский феодальный город», у якій на широкий джерелознавчий базі переконливо обґрунтовано висновок про взаємозалежність і взаємообумовленість процесів містобудування та формування державності, а також про феодальну сутність давньоруських міст.

Ще одним важливим науковим напрямком у сфері професійних інтересів П. П. Толочка є дослідження літописання. Результатом його пошуків стала монографія «Літописи Київської Русі» (1994), в якій розгорнуто широку картину історичної писемності Києва, Новгороду, Чернігова, Переяслава Руського, Галича, Володимира Волинського, Ростова, Суздаля та інших міст. У праці є оригінальні авторські спостереження і висновки. Зокрема, це стосується датування і місця написання Найдавнішого зводу 1039 р., авторства «Повісті минулих літ», часу створення і характеру «Повчання» Володимира Мономаха, обсягу київського літописання XII ст., структури галицько-волинського літописного зводу, авторства новгородського літопису за другу половину XII ст.

До фундаментальних узагальнюючих праць про давній період історії України належить і книга П. П. Толочка «Київська Русь». Вона вдало поєднує археологічні студії з працею історика-дослідника, який плідно розробляє основні проблеми історії Русі: її утворення та політичну історію X—XIII ст., соціально-економічний та етнічний розвиток IX—XIII ст., питання християнської церкви і культури Русі. У книзі багато нового історичного та джерелознавчого матеріалу, щедро використані писемні та археологічні здобутки.

Важливе місце в творчості П. П. Толочка займають дослідження і з українського середньовіччя. Головний висновок, який випливає з цілої низки його праць з цієї тематики полягає в тому, що шлях від Київської Русі до України тривав не одне століття, але його пройшов один і той же народ, який на різних історичних етапах мав назви «руси», «малоруси», «українці», тобто простежується спадковість історичного процесу від Київської Русі до України.

Дослідження вченого в галузі історії й археології Київської Русі лягли в основу написання відповідних розділів багатотомних видань: першого тому «Історії Української РСР», першого тому «Історії Києва», третього тому «Археології Української РСР». Ці розділи, як і монографії «Древняя Русь», «Древнерусский феодальный город», «Київська Русь», є гарними посібниками для викладання і вивчення у вузах курсів давньоруської історії й археології України. Такою є й двотомна «Давня історія України», опублікована 1994—1995 рр. під керівництвом П. П. Толочка і за його авторської участі.

П. П. Толочко — талановитий популяризатор історичної та археологічної літератури. Його науково-популярні книги — «Таємниці київських підземель», «Нащадки Мономаха», «Історичні портрети», «Володимир Святий. Ярослав Мудрий» написані із знанням історичного матеріалу, просякнуті цікавими пошуками й оригінальними висновками, викладені доступною мовою і схвально сприйняті широким читачем.

Надзвичайно плідною є редакторська діяльність вченого в історичних та науково-популярних виданнях. Він є головним редактором академічного журналу «Археологія» і науково-популярного часопису «Київська старовина». У цих та інших часописах і в періодичній пресі опубліковано понад 200 його статей, присвячених проблемам нашого національно-культурного відродження, встановлення української державності і національної ідеї, взаємин України з Росією та іншими країнами, охороні пам'яток історії та культури. Базуючись на тезі незалежності історичного процесу, П. П. Толочко відстоює прогресивну ідею демократичного громадянського розвитку України як суверенної і цивілізованої держави.

Високим є і міжнародний авторитет П. П. Толочка. Його наукові праці, які відзначаються широкою постановкою завдань, великим діапазоном залучених джерел, чітким дослідницьким напрямком і обґрунтуванням висунутих положень, отримали високу оцінку зарубіжних фахівців. Значну їх кількість опубліковано у виданнях ФРН, Франції, Канади, США, Болгарії, Польщі та інших країн. П. П. Толочко — член Виконавчого комітету Міжнародної унії слов'янської археології, член-кореспондент Центрального Німецького інституту археології (Берлін), член Академії Європи.

Займаючись науково-творчою діяльністю, П. П. Толочко провадить велику науково-організаційну, педагогічну і громадську діяльність. Він виховав велику групу фахівців вищої кваліфікації — докторів і кандидатів історичних наук, які успішно працюють в академічних інститутах і вузах України. Регулярно читає лекції у вітчизняних і зарубіжних університетах. Він голова спеціалізованої вченої ради для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук при Інституті археології НАН України. П. П. Толочко був одним з ініціаторів створення Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, а в 1989 р. став його головою, зробивши гідний внесок у збереження національної історико-культурної спадщини України.

Своє шістдесятиріччя Петро Петрович зустрічає в постійному творчому пошуку. Відзначаючи великі заслуги академіка П. П. Толочка перед історією і археологією, колектив Інституту археології НАН України щиро вітає ювіляра і зичить творчої на- снаги та подальших творчих звершень.